

Гордана Љубоја

УЛОГА ИСТОРИЈЕ У ЗАПАДНОЈ И ДОМАЋОЈ ЕТНОЛОГИЈИ

Више него било која друга научна дисциплина антропологија поставља захтев за стално преиспитивање својих основних начела, предмета истраживања, могућности и постављених циљева. По потреби да се увек изнова враћа на почетак, да одгонета питања о сопственом смислу и суштини, ова наука је апсолутно јединствена. Зависно од схватања, поменута особеност антропологије може да се тумачи као слабост, али и као њена предност у односу на дисциплине које су постављене на чвршћим и стабилнијим научним темељима. Бављење епистемолошким проблемима значи усмеравање пажње на време прошло и време садашње, на испитивање услова који омогућавају развој једних, док у исто време делују на одумирање других идеја. Зато, и када разматра уско стручне проблеме дисциплине, антрополог остаје у ширим оквирима и размишља о перспективи друштвених и културних односа који га окружују.

У светлу оваквих поставки ваљало би поставити питање о савременом тренутку антропологије код нас и у свету. Који је специфичан допринос антропологије укупној суми научног знања и које се нове мисаоне и теоријске тенденције данас могу издвојити као водеће? На почетку осамдесетих изгледа као да су се стишале пређашње буре око превласти ове или оне теоријске концепције. Антропологија је коначно заузела релативно сигурно место међу осталим признатим друштвеним наукама. Уминуо је жар старих непомирљивости и распри, а уместо доказивања примарности једног појма у поређењу са другим, радије се бира мање амбициозан пут који прати линију појединачних интересовања ужег опсега. Чини се да су постали равноправни и међу собом изједначени сви главни теоријски правци у антрополошкој мисли. У научним разматрањима подједнаку легитимност имају и структурализам и функционализам, структурални марксизам, правци симболичног интеракционизма, трансакционизма, културне екологије и симболичне антропологије. Из ових разлога, један број антрополога у свету узбуђено доказује да је дисциплина изгубила заједнички дискурс, те да то води тоталном распаду антропологије као јединствене и целовите науке. Данашњу ситуацију они виде

као стање опште дезоријентисаности, без много наде да се у будућности промени набоље.

Међутим, толерантан однос према свим до сада важећим теоријским приступима у антропологији не мора одмах да се схвати као губитак правца и перспективе развоја. Ако се посматра из другог угла, то може да значи и достизање зрелости коју антропологија није раније имала. Прилично обимно искуство, које је за релативно кратко време свог постојања прикупила ова дисциплина, налаже да се одбаци искључивост. Не може се афирмисати само један приступ у проучавању друштвених појава када се зна да сваки од постојећих приступа покрива само један делић стварности. Тек сви заједно они указују на богатство и многостраност видова у којима се испољавају друштвене и културне појаве.

Ипак, вољно или невољно признање једнаке вредности и релевантности дијаметрално различитих начина проучавања стварности, као и крајње либералан однос према питању који је то део стварности којим се бави ова специфична дисциплина поново су ставили под сумњу основну идеју о научности антропологије. Оптужба о губитку кохерентности у овом смислу извлачи из прошлости много осетљивије и критичније питање о научној заснованости дисциплине. Од њене појаве до данашњег дана то представља кључно место, болно полазиште безброј дискусија и свађа. Да ли антропологија има или нема право на назив науке? И као и увек до сада када се питање заостри до крајњих граница, на сцену излази проблем историје. Дилема о научном или само хуманитарном карактеру антропологије исказује се кроз антагонистички однос социологије и историје. Током дугог периода постепеног развоја антропологије проблем узајамног односа ове две дисциплине остао је споран извор недоумица, од чијег решења зависи заузимање свих осталих ставова у науци. Када идеја о антропологији као науци заснованој на егзактним, позитивистичким принципима однесе победу, потпуно се одриче њена било каква веза са историјом. Такво становиште заузеле су представници структурално-функционалистичког правца у британској социјалној антропологији, за које социологија већ по традицији представља једину признату и компетентну науку о друштвеним феноменима. По њиховом схватању, антропологија има смисла само ако може да сазна и успостави опште законе по којима функционишу друштвени системи. Њено место налази се раме уз раме са осталим природним наукама које задовољавају строге захтеве научне проверљивости, експериментисања и доказа. С овим поставкама наравно, коси се идеја о историји схваћеној као неповезани ни атипичних, непоновљивих догађаја који се без посебне сврхе ређају један за другим и измичу могућности систематизовања и тумачења. Историја се посматра као временски континуум испуњен различитим, појединачним догађајима, чија појава није предодређена никаквим смисленим принципима нити законима. Историјски догађаји, дакле, не могу се искористити за постављање социолошких закона. Такво гледање на историју допринело је њеној одлучној и тоталној дисквалификацији.

С друге стране, они антрополози који радије сматрају да је задатак антропологије да објашњава и интерпретира, а не да утврђује

законе, признају вредност историјског приступа, нарочито у проучавању генезе појединих друштвених појава. И у британској антропологији било је заговорника умеренијег става и према историји и према антропологији. Свакако најистакнутији међу њима је Еванс-Причард, који је своје схватање дисциплине формулисао кроз идеју да је „антропологија заинтересована пре за састав него за процес, те да зато трага за обрасцима, а не за научним законима, и да пре тумачи него што објашњава“¹. Ипак, у доба снажног полета социјалне антропологије ови гласови су остали у мањини.

Али, на прагу осамдесетих година сведоци смо поновног ревалоризовања историје у антрополошким размишљањима. Иако се историја никада није могла потпуно искључити из антрополошких оквира, у последњем периоду постаје сасвим очигледно да се повратак историји уобличава као јасно препознатљива тенденција која даје можда једино заједничко обележје данашњем разједињеном и шареном пољу антропологије. Потврда за ово запажање може се наћи у великом броју написа који су се појавили у стручним часописима на енглеском језику а који се позивају на обе дисциплине. После дужег времена на ново се успоставља деликатна веза која је у једном моменту прекинута, мада, овога пута, на нешто измењеним основама. Приближавањем антропологије историји Шери Ортнер проглашава изузетно важним за целокупни развој антропологије.² Изгледа као да се од историје очекује да на неки начин обједини методолошки и теоријски различите приступе, да представља неки основни заједнички именилац иначе неповезаних и расцепканих делова. Да би се потпомогла и олакшала оваква функција историје, мења се и претходно изграђен однос према њој. Уместо у сваком погледу ограниченог схватања историје које негира њену сазнајну улогу, развија се једно много шире поимање њене општости и свеобухватности.

Карактеристично Вајтово гледиште о историји као збиру нерекурентних догађаја губи на утицајности у име оних мишљења која указују на отворене могућности историје у проучавању и праћењу промена. „Историја је забележена промена кроз време и простор“ — каже Данкан Стронг.³ А истраживање промена чини већ доста дуго једну од важнијих преокупација антропологије. Још од времена када су антрополози постали свесни лаганог изумирања примитивних племена, а с тим у вези и специфичног предмета истраживања своје струке промене су ушле у жижу њиховог интересовања. Оне су постале једно од главних средишта око којих се креће проучавање великог броја различитих тема. Пред очима антрополога неповратно се мења и ишчезава свет који су открили, претвара се у нешто друго, што више личи на свет из којег сами долазе. Ови процеси непосредно су утицали и на то да се прошири предмет антрополошких истраживања са малих, егзотичних група на неупоредиво веће и комплексније средине, делове развијених друштава, урбане целине итд.

¹ E. Evans-Pritchard, *Socijalna antropologija*, Beograd, 1983, 61.

² S. Ortner, *Theory in Anthropology since the Sixties*, Comparative Studies in Society and History 26, 1984, 159.

³ D. Strong, *Istorijski pristup u antropologiji*, u zb. *Antropologija danas*, Beograd 1972, 346.

У антрополошкој науци јавља се обиље нових тема и проблема, па домен њених интересовања далеко превазилази на почетку забележене оквира. Наглашавање значаја промене морало је да доведе до померања анализе од уобичајене синхронијске на дијахронијску, а сходно томе, и до померања тежишта ка историјском приступу. Да би се омогућила ова проучавања, требало је историји поново признати сазнајну вредност. Тумачећи свој став о стању дисциплине у последњој деценији, Шери Ортнер наводи: „Ја сам одабрала праксу као кључни симбол осамдесетих. Ипак, свесна сам чињенице“ — каже она — „да би многи изабрали другачији кључни симбол — историју. Око овог појма групишу се идеје времена, процеса, трајања, репродукције, промене, развоја, еволуције и трансформације. Тако би се овај теоријски помак могао схватити као прелаз од статичних синхронијских анализа ка дијахронијским процесуалним, пре него прелаз од структура и система ка појединцима и праксама.“⁴

Међутим, када се размишља о главним токовима антрополошке мисли у осамдесетим, не можемо се зауставити само на запажању да се теоријска оријентација преусмерава од синхронијске на дијахронијску анализу. Потребно је видети у којим оквирима се креће ова анализа, то јест утврдити ширину постављених амбиција и захтева историјском приступу. На ком нивоу се врши уопштавање историјских анализа? Важно је приметити да у овом периоду долази до промене сензибилитета уопште, као одраз кретања времена у којем живимо. Појачава се осетљивост за неке појаве које су и до сада биле присутне, мада не у првом плану. Интензитет промена поприма размере без преседана у досадашњој историји човечанства, тако да се може очекивати да ће сваки човек током свог дужег или краћег живота бити сведоком не једне, већ низа крупних, тако рећи епохалних промена. Сталност промене постала је прихваћена чињеница којој се прилагођавају како појединци, тако друштво у целини. Друштво је, пак, сегментаризовано на велики број различитих делова. И сама реч промена већ добија конотацију нечег фрагментарног, сегментаризованог. Повезани свет данашњег „глобалног села“ уједињен је само добрим протоком информација, а разједињен свим врстама подела које у себи носе сијасет несравњивих тежњи и интереса. Све те поделе избориле су равноправно право на постојање. Данашњи свет није свет крупних, заједничких идеја и покрета, већ свет тактизирања којим свака група за себе покушава да оствари узане и ограничене циљеве. Ове разједињене групе ипак су повезане везама узајамне зависности, иако тај аспект односа најчешће остаје потиснут у други план.

Од вајкада је антропологија проучавала мале скупине људи. Али, одлучујући се и данас за такав избор, она прати општи дух времена и одустаје од широких захвата и покушаја да уопшти принципе глобалног развоја и функционисања друштва. Своју пажњу савремена антропологија усмерава на микро процесе, на све оно што се збива унутар микро оквира оваквих група. Њу занимају они ситни механизми који у одређеном временском раздобљу ипак доводе до некакве промене постојећег стања. Носиоци тих процеса су људи који

⁴ S. Ortner, *nav. delo*, 158.

активно учествују у свему што их окружује, користе могућности које им стоје на располагању и доносе одлуке у вези са тим. У таквом склопу социјалних односа, савремена антропологија све чешће бира приступ који истиче практичну страну људске делатности. У оквиру постојећих ограничења, људи се одлучују за акције које имају циљ да побољшају њихову ситуацију и да им буду на корист. Не умањујући значај споља наметнутих околности, које условљавају и предодређују људску егзистенцију, антропологија осамдесетих истиче промену са становишта организованог деловања појединаца а не са становишта система. Она жели да види како се у стварности, на нивоу индивидуе или неформалних везама повезане групе људи, одвијају неки општи процеси и како се прилагођава функционисање формалног система. Другим речима, антропологију више не занима прављење и проучавање идеалних модела, већ, напротив, одступање од ових шаблона до којих у стварности увек долази. У складу с поменутиим теоријским помаком додаје се једна нова димензија поимању историје. Она више није спољна сила, нешто што се дешава људима и на шта они могу само пасивно да реагују, јер немају сопственог удела у њој. Сада се улога људи у историјским догађајима представља као знатно активнија. „Одговорити на ова питања речју историја значи избећи их, ако се под историјом углавном мисли на ланац спољних догађаја на које људи реагују. Историја није нешто што се људима само дешава, већ нешто што они граде, разуме се, унутар врло моћних ограничења система у оквиру којег делују. Приступ праксе покушава да посматра то што се чини било у прошлости, било у садашњости, било у стварању нових или у репродуковању истих старих ствари. Радије него да фетишизује историју, приступ праксе нуди, или бар обећава, модел који имплицитно уједињује историјске и антрополошке студије“⁵ — каже Шери Ортнер.

Декларисани стваралачки поглед на историју приближава савремено западно схватање историје марксистичком. Мада се то нигде отворено не спомиње, јасно је да је овако формулисан појам праксе Шери Ортнер морала да преузме из марксистичке филозофије. Међутим, за разлику од марксистичког схватања које наглашава делатну, стваралачку страну, ово схватање историје више истиче просту прагматичност као подлогу људске акције. Све што људи раде има за циљ да се оствари нека конкретна корист. Основна мотивација за сваку акцију је уско схваћен и ограничен интерес. А како се борба за интересе најпре остварује на политичком плану, то се и проблем проучавања људске акције уопште своди на праћење политичке акције. На сличан начин појам праксе објашњава и Шери Ортнер: „Шта је пракса?“ — поставља питање и затим даје одговор — „У принципу одговор на ово питање скоро да нема ограничења: било шта што људи раде. Ипак, имајући у виду суштинску важност доминације у том моделу, може се рећи да су најзначајнији облици праксе они са хотимичним и нехотичним политичким импликацијама. Опет, све што људи раде има импликације. Зато је студија праксе, на крају крајева, студија свих облика људске акције, али из посебног, политичког угла.“⁶

⁵ Isto, 159.

⁶ Isto, 149.

На овај начин, појам сврхе људске активности своди се на сужено поље политичког. У науци, као и у текућем животу, домен политичког избио је у први план. Уситњен свет политички подвојених и интересима супротстављених група нашао је свој одраз и у антрополошким истраживањима и антрополошком погледу на стварност. Ипак, то не значи да је ова дисциплина заплвила у воде примењене антропологије, у служби средства за постизање некаквих парцијалних циљева. Средиште свих њених интересовања и даље остаје човек. Она посматра како обични људи заиста живе, како прилагођавају систем својим потребама, користе свој делокруг слободе, уносе ситне промене и скоро неприметно покрећу ствари напред. Под рефлекторе се ставља човек и начин на који се он сналази у оквиру ограничења која му поставља систем. Као у документарном филму бележи се животна прича протагониста, верно и са јасним социјалним значењем. То није појединач издвојен сам за себе, већ организована, социјалним односима повезана мала група људи која је вођена заједничком акцијом и која већ има развијене механизме при руци за решавање различитих ситуација. Ова неформална акција води се свакодневно, из дана у дан, међутим, промене се могу уочити тек на дуге стазе.

Тај свакодневни живот који пулсира, микро кретања, узајамно повезане акције и реакције, обично су измицали научној пажњи, или су сматрани као безначајни да би им се посветио научни труд. Овај домен је радије препуштан токовима уметничке а не научне интерпретације. Ипак, данашњи антрополози мисле да им припада право и да им је обавеза да се позабаве тим проблемима. Специфичан начин рада на терену оспособио их је и квалификовао за овај изузетно осетљив начин посматрања. Више него било ко други из домена друштвених наука, антрополози су изоштрили своја чула за разумевање особене перспективе људи које проучавају. Дуготрајан боравак у њиховој непосредној близини, као и основни постулат теренског истраживања да се не сме пропустити ниједан детаљ, ма како безначајно изгледао у први мах, развили су њихову способност систематског посматрања. Било да се у фокусу нађе живот примитивног племена, или неког од слојева стратификованог западног друштва, угао посматрања остаје исти — ништа што је изложено погледу антрополога није очигледно нити само по себи разумљиво. Дакле, сва антрополошка искуства и јесу сакупљена из пажљивог посматрања свакодневног живота, с том разликом што су у непознатим културама она користила као грађа за уобличавање непознатог обрасца, док их је у условима проучавања познатих, домаћих система делотворније користити за сагледавање неке базичне ситуације. Нормално, са овим премештањем редукован је и ниво општости у схватању историје. Она више није широка лавина која собом носи крупне, револуционарне промене, него скуп безброј различитих струјања, ситних међудејстава из којих се временом могу издвојити унапред непредвидљиве промене.

Поменуте главне тенденције у савременој антрополошкој мисли нису остале без свог одјека и у домаћој етнологишкој науци. Доскора сасвим отворено опредељена историјска дисциплина са примарним задатком бележења народног живота, да би се сачувао од заборавља, етнологија није поштеђена оних истих дилема које потресају социјал-

ну и културну антропологију. Као што се губи стандардни објект антрополошких истраживања, једнако тако нестаје и основно упориште етнологског рада, а то је традиционално село. За разлику од антропологије, етнологија се никада није много бавила теоријским и епистемолошким питањима. Њен задатак изгледао је као довољно оправдан и сам по себи јасан, а њена категоризација у ред историјских дисциплина недвојбена. Међутим, захваљујући солидној грађи која је до сада сакупљена, променама које се дешавају пред нашим очима, као и продору утицаја из света, и етнологи су почели да се питају о перспективи развоја своје дисциплине. Постало је неопходно да се одреди шта су предмет и њен главни задатак. Да проблем буде компликованији, етнологија са својим специфичним историјатом сврстана је у исти ред са осталим друштвеним наукама и то у ситуацији много израженије конкуренције него што је то случај на Западу. Из тог разлога, потреба разграничења интересних сфера поставља се као један од доминантних захтева. Будући да се и једна и друга наука баве широко схваћеним друштвеним проблемима, сматра се да би највећа опасност за етнологију била њена претерана социологизација. Чини се да пут од класичне историјске дисциплине води право у социологију, сасвим обрнут процес од оног у западној антропологији. У својим домишљањима етнологи трагају за неким специфичним међупростором, на подједнакој удаљености од обе дисциплине, а који би сачувао легитимност етнологије као науке. Из гомиле најчешће немушто формулисаних идеја или слепог прихватања појединих антрополошких праваца, изгледа да се у последње време издвојило једно мишљење које етнологију декларише као дисциплину чији је предмет проучавања свакодневни живот. То би могло да значи да се глобални друштвени процеси остављају социологији, док они други, специфични микро процеси улазе у домен етнологских интересовања. Сличну поделу неки заговарају и у односу на историју. Етнологија проучава свакодневни живот, без обзира на историјску епоху, а историја као научна дисциплина прати крупне политичке, економске и социјалне токове кроз време и простор.⁷

Међутим, претерано инсистирање на крутој подели међу наукама може да има и своје негативне последице. Оваквом артикулацијом односа између историје и етнологије, или етнологије и социологије неоправдано се и унапред сужава поље интересовања свих наведених дисциплина. Јасно је да се никада не може избећи преплитање сродних дисциплина. Без обзира на све покушаје, развој науке иде спонтано и надовезује се на претходно сакупљено искуство. Тако се и најновије тенденције у етнологији развијају спонтано, и у правцима на које указује садашња ситуација и већ стечено искуство. И у етнологији, као и у антропологији, очигледно је да данас преовладава тежња, или можда пре потреба, да се проучава, најшире речено, свакодневни живот, а то значи све оне бројне манифестације типичне за живот људи који су из неког разлога повезани и обједињени у групу. На том нивоу, изблиза, етнологи и антропологи могу да посматрају

⁷ *Razmerja med etnologijo in zgodovino*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 3—4, 26/1986, 164—166.

друштвена и историјска кретања и да нађу онај неопходни међупростор где ће се најбоље исказати.

Можда овакво данашње опредељење може да изгледа као напуштање великих амбиција постављених у доба најсјајнијег развоја антропологије и залажење у простор тривијалности. Тај аргумент носи одређену тежину, јер недостатак јаке интелектуалне стимулације, коју подстичу велике идеје, отежава крупне помаке унапред. До данас остаје отворено да ли је највећи допринос антропологије откривање примитивног света или то што је све велике идеје које су се појавиле у западном свету ставила на пробу, испитујући их у контексту сасвим другачијих социјалних система и односа. Ипак, чини се да нема разлога за претерану неповерљивост и скепсу. Искуство показује да су у данашњој науци, и у данашњем свету, итекако потребни здрав разум и разумевање онога што се дешава непосредно око нас. У том смислу се и размишљање о стању дисциплине у осамдесетим годинама овога века приближило становишту пољског филозофа Лешека Колаковког, за кога је „антропологија опште знање које би било свима приступачно.“⁸ Било би веома погрешно помислити да ова констатација лишава антропологију/етнологију научности а да оне који се тим дисциплинама баве ослобађа одговорности. Напротив.

Gordana Ljuboja

THE ROLE OF HISTORY IN WESTERN AND YUGOSLAV ANTHROPOLOGY

— Summary —

The paper deals with the notion and the role of history in the Western and Yugoslav anthropology. The stress is put on the anthropology of the eighties. With the recognition of the diversification in the field and the eclipse of the crude scientific positivism the idea of history recaptured its significance once again. In accordance to the general world-view and the predominance of politics in contemporary life the content of the notion of history has been changed. These tendencies are tightly linked with the broad discussions and necessity to redefine the standard subject-matter of this specific discipline. Although the past processes were somewhat different, new developments in Yugoslav anthropology show the shared concern for diverse aspects of everyday's life.

⁸ L. Kolakovski, *Filozofski eseji*, Beograd 1964, uvod S. Lukića, 20.